

ВИРІШЕННЯ СПОРІВ У СФЕРІ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ ВЛАСНОСТІ У ПОРЯДКУ ГОСПОДАРСЬКОГО СУДОЧИНСТВА

DISPUTE RESOLUTION IN INTELLECTUAL PROPERTY IN ORDER OF ECONOMIC PROCEEDINGS

Потоцький М.Ю.,

кандидат юридичних наук,

заступник начальника відділу організації судового захисту прав
Державного підприємства «Український інститут промислової власності»

Розглянуто проблематику вирішення спорів у сфері інтелектуальної власності у порядку господарського судочинства. Наведено аргументи на користь віднесення спорів у сфері інтелектуальної власності до виключної підвідомчості господарських судів. Запропоновано розуміння підприємництва, як середовища, використання в якому результатів інтелектуальної діяльності спонукало необхідність вироблення механізмів відповідного правового регулювання.

Ключові слова: господарське, підприємництво, судочинство, підвідомчість, право інтелектуальної власності, докази.

Рассмотрена проблематика разрешения споров в сфере интеллектуальной собственности в порядке хозяйственного судопроизводства. Приведены аргументы в пользу отнесения споров в сфере интеллектуальной собственности к исключительной подведомственности хозяйственных судов. Предложено понимание предпринимательства как среды, использование в которой результатов интеллектуальной деятельности побудило необходимость выработки механизмов соответствующего правового регулирования.

Ключевые слова: хозяйственное, предпринимательство, судопроизводство, подведомственность, право интеллектуальной собственности, доказательство.

We consider the problems of resolving disputes on intellectual property in the manner of economic justice. The arguments in favour of referring disputes on intellectual property rights to the exclusive jurisdiction of commercial courts are shown. It is proposed an understanding of entrepreneurship as the environment which is used in intellectual activity which prompted necessity to develop appropriate mechanisms for regulation.

Key words: business, entrepreneurship, justice, jurisdiction, intellectual property law, evidence.

Постановка проблеми. Стрімкий технологічний розвиток обумовив відносини у сфері інтелектуальної власності та залишив далеко позаду національне правове регулювання цих відносин. Єдине, що в силу своїх особливостей, вимушено «йти в ногу» з розвитком правовідносин в сфері інтелектуальної власності, це судова практика, яка замість правозастосування виконує непритаманні їй функції та заповнює прогалини відповідного законодавства.

Судовий захист прав інтелектуальної власності здійснюється в межах цивільного, господарського, адміністративного та кримінального судочинства. Однак, лівова доля спорів в сфері інтелектуальної власності припадає на плечі господарської юрисдикції.

Аналіз останніх публікацій. Теоретичним і практичним проблемам господарського судочинства, зокрема в сфері інтелектуальної власності, в свій час присвячували дослідження і науковці-господарники, і судді. Питання, пов'язані з окремими аспектами господарсько-правового захисту прав інтелектуальної власності, досліджувались у роботах таких вітчизняних правознавців, як: Г.О. Андрощук, Ю.С. Атаманова, В.Е. Беляневич, О.М. Вінник, М.К. Галютнич, С.Ф. Демченко, О.Ф. Дорошенко, О.Ю. Кашінцева, Н.М. Мироненко, В.С. Москаленко, О.П. Орлюк, О.А. Підпригора, В.І. Татков, Р.Б. Шишка, В.С. Щербина. Крім того, проблематика розгляду спорів у сфері інтелектуальної власності господар-

ськими судами виходить на рівень дисертаційних досліджень (С.О. Пархомчук).

В той же час невирішеними залишається багато питань як одвічних – розмежування юрисдикцій, недосконалість законодавства; так і нових, пов'язаних з технічним розвитком, розвитком правовідносин, виникненням нових форм порушень, зокрема в віртуальній площині – мережі Інтернет.

Крім того, усвідомлення ролі права інтелектуальної власності у підприємстві обумовлює необхідність переосмислення системи захисту права інтелектуальної власності, виходячи саме із господарсько-правових передумов існування та еволюції права інтелектуальної власності.

Постановка завдання. В зв'язку з цим постає необхідність у дослідженні системи захисту прав інтелектуальної власності, виходячи із господарської природи відносин щодо результатів інтелектуальної діяльності, а також виявлення сучасних проблем господарського судочинства в сфері інтелектуальної власності та надання рекомендацій щодо їх вирішення.

Виклад основного матеріалу. Правове регулювання відносин у сфері інтелектуальної власності здійснюється, зокрема, Цивільним кодексом України (далі – ЦК України) та Господарським кодексом України (далі – ГК України), яким визначаються особливості регулювання майнових відносин у господарській діяльності щодо використання

прав інтелектуальної власності, викладені у главі 16 «Використання у господарській діяльності прав інтелектуальної власності». При цьому захист прав інтелектуальної власності здійснюється відповідно до вимог ЦК України з урахуванням особливостей, передбачених ГК України.

Згідно зі статтею 1 Господарського процесуального кодексу України (далі – ГПК України), завданнями господарського судочинства є захист порушених або оскаржених прав і охоронюваних законом інтересів підприємств, установ, організацій, інших юридичних осіб (у тому числі іноземних), та громадян, які здійснюють підприємницьку діяльність без створення юридичної особи і в установленому порядку набули статусу суб'єкта підприємницької діяльності (далі – підприємства та організації), а також прийняття передбачених законом заходів, спрямованих на запобігання правопорушень.

Відповідно до частини 2 статті 20 ГК України, кожний суб'єкт господарювання та споживач має право на захист своїх прав і законних інтересів. Права та законні інтереси зазначених суб'єктів захищаються шляхом: визнання наявності або відсутності прав; визнання повністю або частково недійсними актів органів державної влади та органів місцевого самоврядування, актів інших суб'єктів, що суперечать законодавству, обмежують права та законні інтереси суб'єкта господарювання або споживачів; визнання недійсними господарських угод з підстав, передбачених законом; відновлення становища, яке існувало до порушення прав та законних інтересів суб'єктів господарювання; припинення дій, що порушують право або створюють загрозу його порушення; присудження до виконання обов'язку в натурі; відшкодування збитків; засування штрафних санкцій; застосування оперативного-господарських санкцій; застосування адміністративно-господарських санкцій; установлення, зміни і припинення господарських правовідносин; іншими способами, передбаченими законом.

Що стосується оперативного-господарських і адміністративно-господарських санкцій, то вони вважаються неюрисдикційними способами захисту прав інтелектуальної власності. Ще одним досудовим механізмом врегулювання конфлікту є претензійний порядок (містить вимогу до спонукання сторони до добровільного відновлення порушених прав та інтересів, яка подається в письмовому вигляді), визначений ГП України.

Варто зазначити, що Р.Б. Шишка не виділяв господарського напрямку охорони прав в сфері інтелектуальної власності. Поділ права на приватне та публічне дав йому підставу для виділення таких напрямків охорони прав інтелектуальної власності: цивільно-правовий, адміністративно-правовий та кримінально-правовий. До першого відноситься охорона прав інтелектуальної власності засобами трудового права. Цивільно-правова охорона, у свою чергу, заснована на ЦК України та ГК України, поточних законах у сфері інтелектуальної власності. Адміністративно-правова – на Кодексі про адміністративні

правопорушення, Митному кодексі України, інших нормативних актах. Окрім цього, в механізм охорони прав інтелектуальної власності входить і процесуальне законодавство. Норми процесуального права встановлюють порядок кваліфікації об'єктів права промислової власності, реєстрації авторських прав та договорів на передачу прав інтелектуальної власності. В процедурі цивільного, господарського, адміністративного та кримінального процесу проводиться провадження у справах про порушення цих прав [11, с. 238].

В той же час не можна не погодитися із тим, що права інтелектуальної власності набули значення визначального фактору підприємницької діяльності, та є складовою майна суб'єктів господарювання. Більш того, відомі національні науковці сходяться на думці про те, що підприємницька діяльність на сучасному етапі передбачає творчий та інноваційний характер, і пов'язана з виробленням нових ідей та заходів для досягнення основної мети підприємницької діяльності – отримання прибутку. В той же час, являючись фактором, який обумовлює підприємницьку діяльність, права інтелектуальної власності також є об'єктом господарського обігу та товаром, щодо якого може здійснюватись підприємницька діяльність.

Являючись об'єктом господарського обігу, права інтелектуальної власності входять у сферу господарських відносин, які врегульовані специфічними господарсько-правовими нормами. Система правової охорони інтелектуальної власності побудована на принципах приватного, цивільного права, проте, необхідно погодитися із тим, що реалізація прав інтелектуальної власності у підприємницькій діяльності має свої характерні особливості, які, не дивлячись на дискусію розмежування цивільних та господарських відносин, вимагають саме господарсько-правового регулювання.

Дозволимо собі відійти від класичних постулатів розмежування відносин за галузями права (суб'єктний склад, особливості об'єкта, особливості регулювання, змісту, захисту та підстав трансформації), яким присвячена значна кількість наукових праць, та звернемось до історії з метою виявлення факторів, які обумовили появу права інтелектуальної власності.

Право інтелектуальної власності, в об'єктивному сенсі, поділяється на два інститути: авторське право, яке регулює відносини щодо літературних та художніх творів та право промислової власності, покликане врегулювати відносини щодо результатів науково-технічної творчості.

Формування правового регулювання відносин щодо літературних та художніх творів відбулось завдяки винайденню друку, що зумовило розвиток конкуренції на ринку літературних творів і розповсюдження неправомірно скопійованих творів, що завдавало збитків авторами творів та видавцям.

Витоки регулювання відносини щодо результатів науково-технічної творчості сягають Стародавньої Греції, де у 500 р. до н.е. існував закон, відповідно до якого заборонялося відтворювати оригінальні кон-

дитерські страви протягом одного року, а кондитер, який створив цю страву, одержував усі прибутки від її продажу.

З огляду на мету нашого дослідження вважаємо за доцільне зазначити, **що саме підприємницька (комерційна, торговельна) діяльність** стала тим середовищем (простором), у якому використання результатів інтелектуальної діяльності (спочатку не-свідомо) спонукало необхідність вироблення правового порядку такого використання.

Саме економічна цінність використання результатів інтелектуальної власності у підприємницькій діяльності спонукала тогочасного правотворця до формування відповідних механізмів правового регулювання відносин щодо результатів інтелектуальної діяльності.

Отже, на нашу думку, вже в самій природі відносин щодо результатів інтелектуальної діяльності закладено **економічний феномен**, оскільки економічна доцільність визначила необхідність формування об'єктивного права інтелектуальної власності в історичному минулому, та є основним аргументом на користь набуття суб'єктивного права інтелектуальної власності (набуття прав на певне технічне рішення) в реаліях сьогодення.

Діяльність суб'єктів господарювання у сфері суспільного виробництва спрямована на виготовлення та реалізацію продукції, виконання робіт чи надання послуг вартісного характеру, що мають цінову значущість, визначається сучасним законодавцем, як господарська діяльність, а відповідні відносини регулюються ГК України.

Слід зазначити, що дискусія щодо правового регулювання відносин у сфері інтелектуальної власності не є вирішеною, та перебуває під впливом протистояння ЦК та ГК України, неузгодженості відповідного спеціального законодавства і положеннями ЦК України. Зазначене негативно впливає і на систему захисту права інтелектуальної власності.

Так, серед науковців вже декілька років точиться дискусія щодо розмежування підвідомчості спорів в сфері інтелектуальної власності. Деякими правознавцями висловлювалася думка про доцільність віднесення усіх справ такого роду до компетенції одного суду. При цьому з посиланням на те, що на сьогодні «найбільш напрацьованою практикою у справах із захисту прав інтелектуальної власності та створенням відповідної спеціалізації на всіх судових рівнях можуть пишатись лише господарські суди», пропонується єдиним шляхом вирішення проблеми підвідомчості вважати розширення компетенції господарських судів таким чином, щоб до виключної компетенції господарських судів відносились будь-які справи, що стосуються захисту прав інтелектуальної власності. При цьому як головний аргумент вказується на ту обставину, що питання про захист прав інтелектуальної власності виникають зазвичай під час здійснення господарської діяльності [9].

Прихильники «проадміністративного» підходу парують тим, що визначальним критерієм розмежування підвідомчості справ адміністративним та

господарським судам має бути характер правовідносин, що виникають, тобто те, якими є відносини між позивачем і відповідачем – приватноправовими чи публічно-правовими. У публічно-правових справах, що є справою адміністративної юрисдикції у галузі захисту прав інтелектуальної власності, таким суб'єктом владних повноважень (який завжди виступає відповідачем) найчастіше є Департамент інтелектуальної власності України (*нині – Державна служба інтелектуальної власності – прим. ред.*) або Антимонопольний комітет України [9].

Як в свій час зазначив заступник голови Вищого адміністративного суду України (далі – ВАСУ) М.І. Цуркан, відповідно до чинного законодавства, в залежності від складу учасників та позовних вимог, спори, пов'язані з порушенням прав інтелектуальної власності, можуть розглядатися загальними, господарськими і адміністративними судами. Це одна з категорій правових спорів, щодо яких відсутні чіткі приписи про їх юрисдикційну належність. Це є недоліком чинного законодавства, тому що кожний із названих видів судочинства має свої особливості і відмінності, а для забезпечення своєчасного та ефективного захисту прав, зокрема прав інтелектуальної власності, від порушень важливо чітко розуміти, до якого з судів необхідно звертатись. Належний розподіл юрисдикції між судами є однією з найважливіших гарантій доступу особи до правосуддя [3].

20 травня 2013 року Пленум ВАСУ прийняв Постанову «Про окремі питання юрисдикції адміністративних судів». Цей історичний документ поставив крапку в підпорядкуванні окремих спорів, які перебували на «зламі» юрисдикцій, однак про сферу інтелектуальної власності в Постанові не йдеться. Визначений в прийнятій Постанові перелік спорів являється не вичерпним і в подальшому буде розширятись. Зокрема, готується позиція відносно справ, пов'язаних з правом інтелектуальної власності, адвокатурою і приватизацією. Тому, безумовно, перерозподіл юрисдикції між українськими судами різної спеціалізації рано вважати завершеним процесом [2].

У Великобританії, Німеччині та низці інших країн існують спеціалізовані патентні суди. Це дозволяє сконцентрувати досвід вирішення патентних суперечок, створити умови для правильного й однакового застосування нормативних актів, скоротити число інстанцій, що розглядають суперечки. В Україні поки що немає патентного суду, але існує практика створення судових колегій з інтелектуальної власності [10, с. 98].

Стан справ у сфері інтелектуальної власності достатньо чітко відображається судовою практикою. В практиці господарських судів України останнім часом помітне значне зниження кількості спорів з приводу захисту прав на об'єкти авторського права і суміжних прав. На думку судді ВГСУ Б.Ю. Львова, це пов'язано не тільки з підвищенням правосвідомості (розумінням суті авторського права і суміжних прав, але також принципів дозвольного і оплатного використання відповідних об'єктів), але й з напрацюванням господарськими судами стійких критері-

їв, що дозволяють як ефективно захистити порушене право, так і досить точно вже на ранніх стадіях розвитку спору прогнозувати результат його судового розгляду: визнання порушення, стягнення істотної грошової компенсації та судових витрат.

У той же час пан Львов відзначає зростання кількості спорів, пов'язаних з проявами недобросовісної конкуренції. У першу чергу, мова йде про неправомірне використання позначень (фірмових найменувань, торговельних марок, оформлення упаковки товарів), що належать іншим більш успішним суб'єктам господарювання. При цьому збільшення кількості судових спорів цієї категорії пов'язане не стільки зі спрямованістю дій порушників на отримання «легкого» прибутку (який залишається стабільним), а швидше із зростанням цінності нематеріальних активів (як для їх правовласників, так і в очах споживачів), а також з активізацією органів Антимонопольного комітету України, котрі напружували істотну позитивну практику в цих питаннях і володіють ефективними засобами для припинення актив недобросовісної конкуренції [4, с. 59].

Варто зазначити, що в практиці ВГСУ був період, коли справи повертались на перегляд в суди першої інстанції в зв'язку з порушенням правил виключної підсудності справ. Справа в тому, що раніше органом, основним завданням якого була участь у межах своєї компетенції у забезпеченні реалізації державної політики в сфері інтелектуальної власності, був Державний департамент інтелектуальної власності України (далі – Департамент) – урядовий орган державного управління, що діяв у складі Міністерства освіти і науки України і йому підпорядковувався. Справи з його участю розглядались по всій Україні.

8 квітня 2011 року Департамент було реорганізовано в Державну службу інтелектуальної власності (далі – Служба) – центральний орган виконавчої влади України, який реалізує державну політику у сфері інтелектуальної власності. Керується Кабінетом Міністрів України через Міністра освіти і науки, молоді та спорту України (нині – Міністерство освіти і науки України). Служба займається питаннями, пов'язаними з реєстрацією авторських прав, контролем за дотриманням цих прав, висуває пропозиції щодо вдосконалення законодавства у сфері інтелектуальних прав.

Якщо відповідачем або одним з відповідачів у справі виступає Служба, то справа в будь-якому разі відповідно до частини 5 статті 16 ГПК України підлягає розгляду господарським судом міста Києва, оскільки названа Державна служба є центральним органом виконавчої влади [5, с. 3].

Проблематика визначення суб'єктного складу спору у сфері інтелектуальної власності, а відповідно і підсудності спору поступово відходить у минуле. Сьогодні ставить перед правозастосуванням нові завдання, обумовлені технічним прогресом. Серед проблем, які потребують негайного вирішення, необхідно виділити фіксацію правопорушень у мережі Інтернет, оцінку доказів із мережі, а також визначення правопорушника.

Інтернет – це віртуальна площина, тому на момент звернення до суду, чи безпосереднього розгляду справи, відповідачі часто усувають порушення. В Російській Федерації нотаріуси фіксують докази, тому часто, роздруківки веб-сторінок завіряються нотаріусами [8].

Пленум ВГСУ пішов на зустріч сторонам і прийняв постанову «Про деякі питання практики вирішення спорів, пов'язаних із захистом прав інтелектуальної власності» від 17 жовтня 2012 року № 12, яка по праву вважається наріжним каменем в регулюванні спорів в сфері інтелектуальної власності.

Зокрема, в Постанові мова йде про те, що веб-сторінки з огляду на положення частини 1 статті 5 Закону України «Про електронні документи та електронний документообіг» є електронними документами, які не можуть бути доставлені в суд; однак вони можуть містити відомості про обставини, які мають значення для справи (наприклад, якщо вони виступають об'єктами авторського права чи суміжних прав). Відтак з урахуванням частини 1 статті 32, частини 1 статті 36 та припису частини 1 статті 39 ГПК України суд з урахуванням конкретних обставин справи не позбавлений права провести огляд та дослідження цих доказів в місці їх знаходження з фіксацією відповідних процесуальних дій у протоколі, який повинен відповідати вимогам статті 811 ГПК України.

Як засіб доказування може бути використаний відео-, аудіозапис процесу дослідження будь-якого заінтересованого особою сайту, стосовно якого є відомості використання його з порушенням авторських чи суміжних прав; такий запис, здійснений на електронному чи іншому носії (жорсткому диску комп'ютера, дискеті, диску для лазерних систем зчитування, іншому носії інформації), подається до суду із зазначенням того, коли, ким і за яких умов цей запис здійснено і може бути речовим доказом у справі. Письмовими доказами можуть бути також довідки, отримані від провайдерів і мережевих пошукових служб.

Роздруківки інтернет-сторінок (web-сторінок) самі по собі не можуть бути доказом у справі. Але якщо відповідні документи видані або засвідчені закладом або спеціально уповноваженою особою в межах їх компетенції за встановленою формою і скріплені офіційною печаткою на території однієї з держав-учасниць Співдружності Незалежних Держав, то згідно із статтею 6 Угоди про порядок вирішення спорів, пов'язаних із здійсненням господарської діяльності, від 20 березня 1992 року вони мають на території України доказову силу офіційних документів [5, с. 24].

19 березня 2013 року в Верховній Раді України було зареєстровано проект Закону про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо забезпечення доказів нотаріусом. В пояснювальній записці до законопроекту говориться про те, що діюче законодавство України не передбачає процедури забезпечення доказів нотаріусом. Разом з тим такі нотаріальні дії є звичайною практикою у інших країнах (Російська Федерація, Молдова, Казахстан, Сполучені Штати Америки, Іспанія та ін.).

«У зв'язку із відсутністю в законодавстві України процедури забезпечення доказів нотаріусами українські правозахисники змушені звертатись до нотаріусів Російської Федерації, законодавство якої передбачає таку нотаріальну дію. Нотаріусами Російської Федерації складаються відповідні протоколи, які потім перекладаються на українську мову та подаються до суду як докази. Крім того, інколи виникає потреба у фіксуванні доказів, які згодом будуть важкодоступними або втраченими. Як приклад можна привести сучасні засоби комунікації, Інтернет, електронні засоби масової інформації, коли інформація створюється і поширюється швидко і так само швидко може бути прихована або знищена», – йде мова в документі [7].

Законопроект пропонується доповнити статтю 34 Закону України «Про нотаріат» новим пунктом, згідно з яким нотаріус наділяється правом забезпечувати докази для розгляду справи в судах чи інших компетентних органах. Також пропонується доповнити вищезгаданий Закон новою главою, що присвячена процедурі забезпечення доказів, необхідних для розгляду справи в судах чи інших компетентних органах.

Варто позитивно оцінити намагання народних депутатів України розставити всі крапки над «і» в питанні доказування. Однак цінність їхнього бажання наглядно ілюструє проект Постанови про повернення на доопрацювання проекту Закону України про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо забезпечення доказів нотаріусом, зареєстрований в парламенті 12 червня 2013 року.

Іншою постановою Пленуму ВХСУ «Про деякі питання практики призначення судових експертиз у справах зі спорів, пов'язаних із захистом права інтелектуальної власності» від 23 березня 2012 року № 5 було встановлено, що з урахуванням конкретних обставин справи та у разі, коли знань судді достатньо для з'ясування обставин справи, пов'язаної із захистом прав інтелектуальної власності, можливе вирішення суддею (суддями) питань, які виникають у розгляді справи, з позиції споживача без призначення судової експертизи [6, с. 2].

Такий підхід не тільки показав, з якої позиції необхідно вирішувати справи (з позиції споживача),

але дозволяє в деяких випадках скоротити термін судових тяжб, якщо справа розглянеться без призначення судової експертизи.

Події в сфері інтелектуальної власності проходять достатньо стрімко, чого не можна сказати про корегування спеціалізованого національного законодавства. Суб'єктам ринку залишається задовольнятися недосконалими нормативними актами, постійно звертаючись до міжнародних стандартів. Колізії і недоліки нормативного регулювання сфери інтелектуальної власності частково нівелюються правозастосовною практикою, яку активно узагальнює ВГСУ.

На підставі викладеного ми прийшли до наступних **висновків**.

Еволюція правового регулювання інтелектуальної власності з часів Стародавньої Греції підтверджує, що саме підприємницька діяльність стала тим середовищем у якому використання результатів інтелектуальної діяльності обумовило необхідність вироблення правового порядку такого використання.

Вже в самій природі відносин щодо результатів інтелектуальної діяльності закладено економічний феномен, оскільки економічна доцільність визначила необхідність формування об'єктивного права інтелектуальної власності в історичному минулому, та є основним аргументом на користь набуття суб'єктивного права інтелектуальної власності (набуття прав на певне технічне рішення) в реаліях сьогодення.

Вважаємо, що наведений аргумент свідчить на користь наукової позиції щодо доцільності віднесення до виключної підвідомчості господарських судів справ про захист прав інтелектуальної власності.

Нагального вирішення потребує питання наділення нотаріусів правом забезпечення доказів для розгляду справ в судах. До внесення відповідних змін до чинного законодавства, вважаємо за доцільне поширення практики, з урахуванням частини 1 статті 32, частини 1 статті 36 та припису частини 1 статті 39 ГПК України, а також виходячи із конкретних обставин справи, проведення огляду та дослідження доказів в місці їх знаходження з фіксацією відповідних процесуальних дій у протоколі, який повинен відповідати вимогам статті 81-1 ГПК України (у мережі Інтернет).

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Господарський кодекс України. Кодекс України від 16.01.2003 № 436-IV / Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2003, № 18, № 19–20, № 21–22, с. 144
2. Дудин. В. Предел мечтаний / Юридическая практика № 22 от 28.05.2013 Режим доступа: <http://jurpractika.com/article.php?id=100106993>
3. Новини Вищого адміністративного суду України / Голова ВАСУ О. Пасенюк узяв участь у Міжнародній науково-практичній конференції «Актуальні проблеми інтелектуальної власності» / 14.09.2011 Режим доступу: http://www.vasu.gov.ua/international_legal_cooperation.html?_m=publications&_t=rec&id=1914&s=print
4. Пошелюжная К. Попранные символы / Обзор практики «Интеллектуальная собственность» / 50 Ведущих юридических фирм Украины. ООО «Новый друк», 2012 г. – 74 с.
5. Про деякі питання практики вирішення спорів, пов'язаних із захистом прав інтелектуальної власності (із змінами і доповненнями, внесеними постановою пленуму ВГСУ від 16 січня 2013 року № 3) Постанова Пленуму Вищого господарського суду України від 17 жовтня 2012 року. № 12. – 44 с.
6. Про деякі питання практики призначення судових експертиз у справах зі спорів, пов'язаних із захистом права інтелектуальної власності. Постанова Вищого господарського суду України від 23 березня 2012 року. № 5. – 10 с.
7. Проект Закону про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо забезпечення доказів нотаріусом № 2567 від 19.03.2013. Режим доступу: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=46185

8. Руководство местных хозяйств повысило квалификацию в сфере интеллектуальной собственности. Источник:Юридическая Практика. 31 октября 2012 года Режим доступа: <http://pravo.ua/news.php?id=0033875>
9. Харитонова О. До проблеми визначення юрисдикції адміністративних судів у сфері захисту прав інтелектуальної власності Право України 2011 № 4
10. Цибульов П.М. Основи інтелектуальної власності / Навчальний посібник . – К.: Інст.інтел.власн. і права, 2005. – 108 с.
11. Шишка Р.Б. Охорона права інтелектуальної власності: авторсько-правовий аспект: Монографія. – Харків: Вид-во Нац. ун-ту внутр. справ, 2002. – 368 с.